

Dabiskie melotāji un viņu instrumenti jeb upuru gaidīšanas loģika

tvnet.lv/6616769/dabiskie-melotaji-un-vinu-instrumenti-jeb-upuru-gaidisanas-logika

Sandra Veinberga, Komunikācijas zinātnes eksperte, profesore

2019. gada 29. aprīlis 00:02

Ušakovs aiziet no Rīgas. Atstājot aiz sevis „sadedzinātus“, nelietojamus tiltus. Dzelzceļa pārvadi izrādījušies dziļāki par Daugavas akačiem, un galvaspilsētas iedzīvotājiem jāērējinās ar nīkšanu sastrēgumos. Kāpēc tā noticis? Uz šo jautājumu nesen atbildēja Rīgas satiksmes ierēdņi. Biju uzrakstījis iesniegumu par to, ka Pierīgas krustojumā pie kāda veikala veidojas riskantas satiksmes situācijas. Aicināju veidot tur drošāku satiksmes regulējumu. Rīgas iestāde atbildēja lakoniski – kamēr tur nav upuru, mēs uzlabojumus neieviesīsim. Šo pašu loģiku deklarē arī Rīgas domes vadītāji. Kamēr nav upuru, tikmēr visi tilti derīgi. Vai mani pārsteidz Saskaņas un GKP politiķu tuvredzība? Nespēja preventīvi (iepriekš) apsekot drošības standartu tiltu konstrukcijās? Nē, nepārsteidz. Šis ir tipisks PSRS laika sindroms – dzīvot no rokas mutē, nerūpējoties par drošības garantijām ilgtermiņā. Šādi uzsprāga Černobiļas AES, nokrita pacēlāji Talsos, sabruka Zolitūdes jumts. Taču mani pārsteidz, ka pēc šī ļoti konkrētā nolaidības fakta Saskaņas popularitāte nav kritusies.

Melotāju loģika

Loģiski, ka partijas Saskaņa popularitātei šādā situācijā būtu jānokrītas. Ir zināms, ka krievu vēlētajiem līdz šim balsoja tikai par savējiem Rīgā arī tad, ja „viņi“ bija slikti politiķi, taču savējie. Tagad šis „nacionālais balsojums“ - krievi par krieviem un latvieši par latviešiem - draud ietekmēt pat mūsu kopīgo drošību. Rīgā sabrukt var ne tikai nepārbaudītie tilti. Pie varas (Eiropas līmenī) mūsu vēlētais tiecas saglabāt prokremliskus politiķus, kas Rīgas ekonomiku noveduši līdz kliņķim. Pārvēršot Latvijas galvaspilsētu Maskavas forštates sādžā un rūpējoties tikai par sava elektorāta privilēģijām Rīgas sabiedriskajā transporta sistēmā, kurā ikdienā ož pēc urīna un bomžiem.

Prokremliskās Rīgas un Daugavpils krievu avīzes turpina taurēt lasītājiem pilnas ausis ar meliem par Saskaņas lomu Rīgas naudas izsaimniekošanā. Viņi neesot vainīgi. Putina pielūdžu 9. maija maršēšana Pārdaugavas parkā drīz lieliski noderēs kā aģitācijas akts Ušakova un Amerika priekšvēlēšanu kampaņai Eiropas Parlamenta vēlēšanām. Nomainot akcentus no būtiskā uz nebūtisko, no patiesības uz meliem. Kā tas var būt, ka cilvēki (kas pakļāvuši dzīvības zaudēšanas riskam uz Rīgas tiltiem) nevis atvainojas un atkāpjas no amatiem, bet cīerē vēl augstāk – uz labi apmaksātiem amatiem Briselē?

Kāpēc viena sabiedrības daļa tic publiskiem meliem un absurdiem apgalvojumiem?

Pēdējā laikā daudz runājam par viltus ziņām. Par ļaužu lētticību un gatavību noticēt skandalozām muļķībām. Pieļaujam, ka lasītāju un skatītāju lētticība rodas no zināšanu un izglītības trūkuma, taču kur rodas šie talantīgie melotāji, kas ņemas pa Twitter un Facebook kā pa sava privāta cirka arēnām?

Vai viņi ir lieliski publisko attiecību speciālisti, kas spēj pārkrāsot ar vārdiem „melnu par baltu“? Nē, viņi ir tikai un vienīgi talantīgi melotāji.

Šie cilvēki ierodas no nekurienes un magnetizē uzmanību ar savu savādumu un provokatīvu izaicinājumu komunikācijā. Iekārtojas sabiedrības centrā, tēlo ievērojamus ļaudis. Bieži pat ekspertus, gudros un ģēņņus, bet faktiski ir tikai neizglītoti manipulatori un viduvējības. Viņi pamanās aizņemties naudu un neatdot, izteikt melīgus viedokļus un tikt uzklausti. Prot melot par sevi (savu kompetenci), un mēs šīm pasakām noticam. Latvieši esot „kā uzmedoti“ uz svešiniekiem, par kuriem nekas agrāk nebija zināms. Ja viņi uznirst kā eksotiskas puķes vai šiverē pa aizkulisēm, menedžējot sev vajadzīgus viedokļus sabiedrībā, tad cilvēki viņiem notic tieši tāpat kā oluzaķim vai papardes ziedam. Kompetences pierādījumi nav vajadzīgi. Mūsu pieķeršanās blefotājiem šodien esot lielāka nekā jebkad agrāk. Kā šiem viltvārziem izdodas panākt simpātijas bez iemesla un argumentiem? Vai internets viņiem palīdz?

Viltus pravieši

Dokumentālā filma „The Inventor” stāsta par sievieti, kurai izdevās magnetizēt, savaldzināt un visbeidzot apkāst turīgus un ietekmīgus cilvēkus sava bezjēdzīgā izgudrojuma finansēšanai. Šoreiz runa nav par simtiem, bet tūkstošiem dolāru, kurus uzņēmējai Elizabetei Holmsai izdevās iegūt savas „medicīnas mašīnas“ producēšanai un ieviešanai ražošanā. Ir runa par to, kāpēc meļiem izdodas tas, kas godīgajiem cilvēkiem ir neiespējams sapnis. Tātad ASV tika radīts kaut kas līdzīgs pašmāju Rīgvīr, un vairums šīm fantāzijām noticēja. Ja pašmāju Rīgvīr izrādījās zāles, kas neārstē slimos, tad arī Holmsas mašīna nespēja diagnosticēt to, ko pati autore sasolīja. Kā šai - no augstskolas izmestajai studentei - izdevās bez pārbaudes un profesionāļu ekspertīzes, iekļūt riska kapitālistu olimpā Silikona leleļā un izspiest no ietekmīgiem cilvēkiem (Ruperts Mērdoks, Henrijs Kisindžers u.c.) gigantiskas summas sava absurdā „izgudrojuma“ finansēšanai? Elizabete solīja aptiekām izgatavot iekārtu, kurā ar parastas asins analīzes palīdzību varēs konstatēt diagnozi apmēram 200 slimībām. Šī

iekārta netika uzbūvēta, jo reāla projekta nebija. Vienkārši tāpēc, ka pagaidām nekas tamlīdzīgs veselības aprūpē nav iespējams. Taču investorus pati ideja ieinteresēja. Simpātiskā Elizabete un viņas uzņēmums *Theranos* zibenīgi kļuva populārs un strauji noenkurojās uz žurnāla *Fortune* vāka. Tagad viņai draud 20 gadu cietumsods par krāpšanu.

Kā tas iespējams? Elizabetes apģērbs (mūžīgais melnais džemperis), uzticību rosinošais izskats un retorika uzpirka ietekmīgus cilvēkus. Viņi noticēja viltvārdei. Neapšaubot viņas kompetenci.

Tas, ka šie viltus pravieši pievilina slavu un mēs tiem noticam, nav nekas jauns. Ārsts, itālietis Paolo Makarīni pamanījās pat iemēlot sevi Zviedrijas Karaliskajā akadēmiskajā slimnīcā kā modernās ķirurģijas zvaigzne. Krāpnoties ar izglītības dokumentiem un melojot par saviem sasniegumiem zinātnē un praktiskajā ķirurģijā. Rezultātā viņš operēja cilvēkus, ieoperējot viņos nekam nepārbaudītus un, kā vēlāk izrādījās, dzīvību apdraudošus rīkles transplantus. Visi operētie vēlāk nomira, un tikai žurnālistu uzņēmības rezultātā viltvārdi no trases tomēr izdevās noņemt.

Cilvēki melo apzināti

Cilvēki melo, lai maldinātu apkārtējos. Neapzinātu melu nav. „Katrs divdesmitais cilvēks ir apveltīts ar melošanas talantu. Šiem talantīgajiem melotājiem, vieglāk nekā pārējiem, izdodas apmuļķot sabiedrību uz ilgāku laiku, radot sev zvaigznes statusu,” konstatē viens no vadošajiem melu ekspertiem, Gēteborgas universitātes profesors, psihologs Pērs Anders Granhāgs. „Dabiskie melotāji bauda melojot. Viņiem patīk piepūšot savus izdomājumus. Viņi mēdz būt gandarīti, redzot, kā cilvēki nekritiski notic uz vārda. Taču reizēm viņiem paliek arī kauns par izdarīto. Ja viņu melu rezultātā kāds cilvēks zaudē karjeru vai draugus. Atšķirībā no psihopātiem šiem dabiskajiem melotājiem tomēr piemīt empātija,” konstatē profesors.

Melotāju mūsu vidū ir daudz. Tie ir pētnieki, kas fabricē savu pētījumu rezultātus. Tās ir personas, kas piedēvē sev neesošus titulus un kompetences. Tie ir interneta troļļi, kas organizē uzbrukumus noteiktām personām, tās devalvējot un pārliecinoši kompromitējot ar melīgiem argumentiem.

Vai modernajā laikā (tagad!) cilvēki melo vairāk un biežāk? “Nē, tā nav,” uzskata profesors Granhāgs. Pēc viņa domām, vainīga ir interneta komunikācijas iespēja, kas atļauj vieglāk un ātrāk meļiem izplatīt nepatiesas ziņas un sagudrotus „faktus”. Lielā lēticīgo armija, kuri nekritiski notic.

Meļi kā romānu un filmu varoņi

Melošanas priekšrocības apzinās jau bērni. Mānīties mēdz būt izdevīgi „mīļā miera” un priekšrocību labad. Pētījumi rāda, ka cilvēki vienmēr meklē apstiprinājumu savām iedomām. Ir tās patiesas vai nav – tas vairs nav svarīgi. Šādos brīžos paši (apzināti) pakļaujam sevi meliem, jo nevēlamies izlasīt informāciju, kas varētu mūs noorientēt pareizi. Bieži nostrādā grupas spiediens. Rezultātā cilvēks notic draugu vai kaimiņu meliem kā patiesībai. Ģeniāli melotāji ir leģendāru filmu (Džanni Versače slepkavība *The Assassination of Gianni Versace: American Crime Story*, Blefotājs, Noķer mani, ja vari, Sasistie stikli) pamatā. Zīmīgi, ka pats galvenais mērķis šiem melotājiem ir sava lieliski pievilcīga paštēla izveidošana. Mazāka peļņa vai mantiskie ieguvumi.

Gadījums „Dirty John” esot sižets, kas filmu sērijai arī ņemts no dzīves. Nefirā Džona stāsts patiešām esot reāli noticis kādas ģimenes ikdienā. Puisis izmantojis lēticīgu, laipnu, bet bagātu kundzi – dizaineri Debru Ņuelu savām vajadzībām. Viņu krāpjot un par sevi melojot. Fināls šim stāstam nav labs. Tagad meļu sižeti mums patīk. Tos plaši izmanto filmu sēriju pamatā, un skatītāji enerģiski seko dabiskā meļa melošanas procesam cauri filmas stāstam. Mums patīk zināt, ka „viņš” melo. Tāpēc jautri redzēt, kā lēticīgie ekrānā redzamajiem meliem notic. Taču nekad neiedomājāties, ka šādi melotāji var būt arī tepat – šai pašai ekrāna. Tepat - mums līdzās.

Savādi, ka melošana gandrīz vienmēr atmaksājas, ja melo ticami. Piemēram, mūzikas festivālu Eyre Karību jūras zonā reklamēja kā Instagrama festivālu, kurā katrs var piedalīties, pozējot kopā ar citiem glītiem ļaudīm tropu pludmales apstākļos. Taču vēlāk izrādījās, ka šāda festivāla vispār nav. Tie, kas aizbrauca uz solīto paradīzi, nokļuva nefirā piekrastē, bija spiesti ēst sausu maizi ar ūdeni, un no solītā „glamūra” vai mūzikas nebija ne miņas. Vēlāk arī šo krāpšanos izmantoja kā scenāriju divām filmām.

Dabisko melošanu var likt lietā arī mārketinga kampaņās. To pierādīja izdevuma *Vice* reportāža no it kā labākā restorāna Londonā, kas realitātē neeksistē. Var rādīt Latvijas esošās un bijušās ministres uz rokdarbnieču žurnāla vāka, lai šādi formāli radītu iespaidu par viņām kā dižām rokdarbniecēm, taču faktiski nodarbotos ar priekšvēlēšanu reklāmu neētiskā veidā. Blefotāju sarakstu varētu turpināt, taču viena lieta viņiem visiem ir kopīga – viņi prot un spēj nolaupīt publikas uzticību.

Apmānīto katarse

Daļa cilvēku neiebilst pret to, ka tiek mānīti. Piemēram – Rīgas Dome nav vainīga pie galvaspilsētas tiltu kritiskā stāvokļa. Šāda melīga informācija noder tad, ja tā apstiprina paša cilvēka maldīgos pieņēmumus. Tad negribas ticēt ka oluzaķa nav, tieši tāpat kā nav labvēlīgas vai nelabvēlīgas laika prognozes, kuru mums katru rītu braši ziņo LR1.

„Agrāk visu noteica reliģija. Baznīca piedāvāja savu izskaidrojumu. Taču ieradās zinātne un apgāza reliģiozi traktēto pasaules konstrukciju. Cilvēki kļuva nedroši. Gribējās ticēt vecajām dogmām, bet modernais laiks piegādāja jaunus faktus, kas apgāza dogmu nemaldīgumu,” konstatē pētniece Emma Franca, kas ilgstoši pēta un studē viltus ziņu ražošanas tehnoloģijas. Pēc viņas domām, zinātne un loģika ir vadošo viedokļu noteicēju ienaidnieks.

Meļu spiediena varas grupām ir skaidrs, kā pasaulē visam jānotiek, bet zinātnieki traucē producētās iedomas noenkurot un nostabilizēt sabiedrības apziņā.

Diemžēl patiesība nemēdz būt melnbalta. Taču meli gan. Meli spēj vienkāršot vissarežģītākās lietas un procesus, vulgarizējot tās līdz absurdam. Tieši šis melu absurds arī sabiedrību uzrunā. Piemēram, Facebook ir ļaužu grupas, kas ir cieši pārliecinātas, ka vislabākais paņēmiens izsargāties no vīrusa infekcijām ir „Sudrabūdens“ dzeršana. Tas, ka šādi nostādnei nav zinātnisku pierādījumu un šis pieņēmums varētu izrādīties meli, piekritējus neinteresē. Viņi vēlas ticēt, ka tā ir patiesība, un turpina slavēt sava favorītprodukta neesošās īpašības. To pašu mēs redzam arī Rīgvir izplatītāju argumentācijā.

Piederības sajūta

Cilvēks ir bara būtne. Tāpēc viņš vēlas piederēt domubiedru grupai. Agrāk šo kopības sajūtu nodrošināja ģimene vai baznīca. Tagad šo pašu misiju veic fragmentāras grupas, kas eksponējas internetā. Pateicoties tīmeklim, cilvēki daudz rūpīgāk nekā agrāk veido savu publisko tēlu. Ja internetā jūs rādāt savas fotogrāfija salonu lauvas veidolā, tad skatītājiem radīsies un nostiprināsies viedoklis par jums kā ietekmīgu, pieprasītu, dižu un efektīgu publisko personu. Ja demonstrēsiet dārgas mantas, radīsies priekšstats par jūsu bagātību un pārticību. Sabiedrībā populāras personas šobrīd pašrocīgi uzbūvē savu tēlu ekrānā, kuru mēs pārējie apskatām un uztveram kā tīru mantu. Salonu lauvas blefo publikai moži, izstāstot par sevi – tieši vajadzīgajā interpretācijā. Tas, ka vairumā gadījumu nekas no šī naratīva sāgas neatbilst patiesībai, nevienu lasītāju neinteresē.

Kāpēc mūsu sabiedrība vēlas baudīt šos meļus un blefotājus, ieklausīties viņu izdomājumos? Tāpēc, ka sociālie mediji ir mūs pieradinājuši pie smalko aprindu greznības, pārticības un izlaidības. Ja cilvēks ir bagāts, tad viņa personība sāk publiku interesēt, neatkarīgi no varoņa IQ līmeņa smadzenēs. Šā iemesla dēļ sociālie mediji mums piedāvā neiedomājami lielu skaitu „bagāto”, kas gatavi rādīt savus baltos zobus, jaunās somas un sunīšus kabatā. Lai gan tikai neliels skaits no šiem ļaudīm ir pārtikuši un spēj parādīt patiešām paši savu īpašumu. Vairums mantu ir paņemtas no citiem, fotografēšanās notiek svešās guļamistabās, pie svešu cilvēku automašīnām. Turpina tēlot to, kas viņi patiesībā nav. Būt bagātam un veiksmīgam šodien ir norma. Pretējā gadījumā atliek aizmest telefonu un kļūt par eremītu.

Kad kolēģe Izabella izveidoja internetā viltus kontu ar nosaukumu „Gabriela” (kas pieder neeksistējošai personai) un stāstīja publikai izdomātus stāstus par šo jauno sievieti, tad lasītāju skaits simtkāršojās vienas nedēļas laikā. Vai šādi rīkoties drīkst? Izabellai šķiet ka šādos melos un izdomājumos nav nekā sliktā. Cilvēki vēlas sekot kontiem, kas aizrauj un iespaido. „Viņiem nav svarīgi, vai tā ir vai nav patiesība. Galvenais, lai ir aizraujoši,” konstatēja konta autore. Tas nozīmē, ka stāsts un attēli kļuvusi svarīgāki par patiesību.

Kā atklāt, pamanīt meļus un blefotājus?

Reiz lasīju par kādu ierēdni, kurš bija šķīdies ar iestādes naudu savās interesēs. Tiesā viņš apgalvoja, ka šādi rīkoties esot katra normāla cilvēka sapnis. Visi apkārtējie par šādu rīcību sapņo, bet viņš vienīgais esot bijis drosmīgs un „mazā cilvēka sapni” realizējis pats savā dzīvē. Savādi, man nekad nav ienācis prātā šķīsties ar svešu naudu. Acīmredzams, sapņi un laimes sajūta mums katram ir atšķirīga.

Zaglim līdzīga loģika ir arī Donaldam Trampam, kas visur redz cilvēka cīņu ar valsts sistēmu, jeb, izmantojot viņa iecienīto frāzi, – cīņu ar establišmentu. Tātad, nostādnot sevi varoņa lomā, ir vieglāk un ērtāk nejusties vainīgam par zagšanu, krāpšanu un melošanu. Tieši tāpat kā mūsu Rīgas Domes bijušajiem vadītājiem, kas izliekas, ka nav vainīgi pie Rīgas tiltu šodienas problēmām.

Vai viņi ir mākslinieki? Aktieri? Jā, protams. Angļu valodā viņus arī sauc par con artist - tātad aktieriem. Noziegums ir sava veida mākslas forma, kurā "con" jeb "confidence" (apbrīna) ir neatņemams jēdziens. Mākslinieks uz skatuves nevar cerēt uz panākumiem, ja nespēs apburt publiku. Likt tai noticēt savam vēstījumam. Elegantie zagļi un blēži vispār ir simpātiskas un maģiskas personības, tādus tos atspoguļo arī kinomāksla: Džordžs Klūnijs (*George Clooney, Ocean's eleven*), Ledonardo di Kaprio (*Leonardo Di Caprio, Catch me if you can*) vai Pols Ņūmens (*Paul Newman, The Color of Money*) ir tikai daži piemēri.

Taču ap mums šādu cilvēku ir daudz vairāk nekā kino ekrānā. Tepat politikā un sadzīvē.

Mēs taču zinām, ka viņi ir, taču atsakāmies pamosties no sava iedomu sapņa? Noticam, ka politologs Ivars Ijabs nokārtos visiem ES pensionāriem vienādi lielas pensijas (tieši no Briseles) un Ušakovs ar Ameriku „atkārtos Rīgas fenomenu” Eiropas līmenī.

Ja nebūtu vēlētajū, kas vēlas dzirdēt melus, tad nebūtu šādu politiku solījumu.

Ja nākamajās EP vēlēšanās maijā atkal ievēlēsīm blēžus un meļus, tad atkal kļūsim paši par upuriem. Situācijai, kuru paši būsīm radījuši.

Dabiskie melotāji ir saskatāmi, ja mēs vēlamies viņus ieraudzīt. Ar to arī sāksim.